

Sergey Yu. MONAKHOV, Elena V. KUZNETSOVA, Vladimir P. TOLSTIKOV, Nataliya B. CHUREKOVA, *Amfory VI-II vv. do n.e. iz sobraniya Gosudarstvennogo muzeya izobrazitel'nykh iskusstv im. A.S. Pushkina / The Amphorae of the 6th-1st C. BC of the Pushkin State Museum of Fine Arts, Saratov: Amirit, 2020, 218 p., 38 fig. in text.*

De aproape un secol școala rusă (respectiv sovietică) de amforologie se bucură de un prestigiu tot mai mare în plan internațional.¹ Volumul propus acum atenției, care se înscrie într-o suită de cataloage similare publicate în ultimii ani de un colectiv de cercetători de la Universitatea de Stat din Saratov, sub îndrumarea lui S.Yu. Monakhov,² nu doar sporește acest prestigiu, ci ar putea fi considerat un model de urmat pentru toți cei care ar dori să prezinte materialul ceramic din colecțiile unor muzee. Pentru specialiștii din Rusia ar putea impune măcar acribia cercetării și

prezentarea bilingvă (rusă și engleză) a tuturor textelor. Pentru toți ceilalți s-ar putea remarca metoda de lucru și ținuta grafică impecabilă.

Proiectul de cercetare asumat de colegii din Saratov oferă o nouă perspectivă asupra unei categorii de material arheologic dintre cele mai importante odată cu intensificarea cercetărilor sistematice de teren, care au contribuit la diversificarea atenției istoriografice, focusată anterior exclusiv asupra obiectelor de artă (sculpturi, ceramică pictată, obiecte de podoabă etc.) și a resturilor arhitectonice.³ Din punct de vedere cantitativ, precizăm că în cele patru cataloage menționate mai sus au fost incluse 870 de amfore (cu un grad diferit de conservare), 364 dintre acestea fiind publicate pentru prima dată. Aproape toate provin din săpături arheologice sistematice desfășurate mai cu seamă după al doilea război mondial, iar cifrele nu oferă decât o idee vagă asupra totalului materialului amforistic rezultat.⁴

¹ Prima lucrare privind amforele de transport, considerată a fi deschizătoare de drumuri în plan internațional, ar fi teza de doctorat a lui B.N. Grakov, *Drevnegrecheskie keramicheskie kleyma s imenami astinomov*, Moscova, 1928; cf. recenzie publicată de A.N. Zograf în *Zeitschrift für Numismatik*, 40 (1930), p. 173-178. Pentru o sistematizare a literaturii foarte ample privind amforele și ștampilele de amforă descoperite ca urmare a cercetărilor arheologice desfășurate la nordul Mării Negre, vezi V. Cojocaru, *Bibliographia classica orae septentrionalis Ponti Euxini*, vol. I. *Epigraphica, numismatica, onomastica & prosopographica*, Cluj-Napoca, 2014, *passim*; vol. II. *Archaeologica*, Cluj-Napoca, 2018, p. 56, 87-88, 212-216, 381-385, 422, 713-722, 883-893, 951-952. În cele două cataloage bibliografice numele lui S.Yu. Monakhov (pentru a-l menționa doar pe autorul principal al volumului recenzat) apare menționat de nu mai puțin de 68 de ori.

² Este vorba de un proiect de cercetare, demarat în 2015, privind prelucrarea și publicarea amforelor din colecțiile celor mai importante muzee de profil din Rusia. Până acum au mai apărut următoarele volume: S.Yu. Monakhov, E.V. Kuznetsova, N.F. Fedoseev, N.B. Churekova, *Amfory VI-II vv. do n.e. iz sobraniya Vostochno-Krymskogo istoriko-kul'turnogo muzeya-zapovednika. Katalog*, Kerch – Saratov, 2016; S.Yu. Monakhov, E.V. Kuznetsova, N.B. Churekova, *Amfory V-II vv. do n.e. iz sobraniya gosudarstvennogo istoriko-arkheologicheskogo muzeya-zapovednika „Khersones Tavricheskiy”*, Saratov, 2017; S.Yu. Monakhov, E.V. Kuznetsova, D.E. Chistov, N.B. Churekova, *Antichnaya amfornaya kollektsiya Gosudarstvennogo Ermitazha VI-II vv. do n.e. Katalog*, Saratov, 2019. Această serie ar putea continua, deoarece colegii de la Saratov ar fi prelucrat într-o primă formă și materialul amforistic din colecțiile altor muzee (Evpatoriya, Simferopol, Feodosia, Yalta ș.a.), punându-se doar problema definitivării manuscriselor pentru tipar.

³ De exemplu, în cele 21 de volume din „Compte Rendu de la Commission Imperiale archéologique pour les années 1859-1881”, redactate de L. Stephani la St. Petersburg, în care era descris materialul arheologic păstrat la Ermitage sau descoperit în sudul Rusiei, nu am găsit nici o mențiune privind amforele de transport. Atenția sporită acordată „materialului de masă” (și celui

amforistic prin excelență) în arheologia clasică est-europeană în general și în cea din fostul spațiu sovietic în mod aparte poate fi explicată prin impunerea modelului de gândire marxist și a priorității acordate economicului (respectiv de impunerea unei tradiții în acest sens), dar ține și de evoluția arheologiei în plan internațional, indiferent de școală sau orientare ideologică. Altfel, ar fi mai greu de explicat contribuția importantă adusă de școlile americană și franceză (V. Grace, Y. Garlan, J.-Y. Empereur ș.a.) la studierea amforelor de transport sau prestigiul de care se bucură lucrările lui B.N. Grakov, I.B. Zeest, I.B. Brashinskiy, S.Yu. Monakhov ș.a. în istoriografia occidentală.

⁴ După mai bine de 10 ani de participare la săpăturile de la Olbia și Tyras cunoaștem din proprie experiență că materialul amforistic selectat pentru „depozitare” (amfore întregi/ întregibile, torți ștampilate sau gături și funduri de vas caracteristice unor tipuri mai puțin obișnuite) reprezintă doar o mică parte din totalul descoperirilor. Cea mai mare parte a materialului fragmentar (în cazul unui sit ca Olbia fiind vorba de tone de resturi amforistice după fiecare campanie de săpătură!) este consemnat doar statistic, după care se aruncă la „groapa de gunoi”. Privitor la ponderea amforelor din totalul materialului arheologic descoperit într-o așezare antică, vezi și observația autorilor volumului de față (p. 16): „In accordance with the distance from trading routes and layer specificity, the relative weight of container amphorae findings in excavation matter can range within 40-90%”. Cf. S.Yu. Monakhov, E.V. Kuznetsova, D.E. Chistov, N.B. Churekova, *Antichnaya amfornaya kollektsiya Gosudarstvennogo Ermitazha ...*, p. 11: „Poskol'ko amfory byli vostrebovannoy taroy dlya morskoy transportirovki razlichnykh tovarov (...), to na vsekhn bez iskl'yucheniya antichnykh pamyatnikakh prisustvuyut ikh fragmenty, udel'nyi ves kotorykh sostavlyayet ot 40 do 90% ot obshchego chisla nakhodok, v zavisimosti ot udalennosti ot tovgovykh putey i spetsifike sloya (Deoarece amforele erau recipientele cele mai solicitate pentru transportul maritim al diferitelor mărfuri [...], fragmentele acestora sunt atestate în toate siturile antice fără nici o excepție, ponderea lor constituind între 40 și 90% din totalul descoperirilor, în funcție de distanța față de căile de comerț și de specificul stratului de cultură)”.

În cazul volumului de față au fost studiate și incluse în catalog 103 amfore de transport, aparținând următoarelor centre: Chios – 29 ex.; Thasos – 13 ex.; Heraclea Pontica – nouă ex.; tipul „Protothasos” – șapte ex.; centre de producție neidentificate – șapte ex.; Lesbos – șapte ex.; Klazomenai – patru ex.; Knidos, Corint, Mende, Peparethos, Sinope – câte trei ex.; Ainos și Rhodos – câte două ex.; centre vest-pontice – două ex.; Ikos, Cos, Paros, Teos, tipul „Murighiol”, Erythrai, amfore romane – câte un ex. Peste 90% din material provine ca urmare a cercetărilor arheologice desfășurate în centrele bosporane, cca. două treimi revenind amforelor descoperite la Pantikapaion (42 ex.) și Phanagoria (26 ex.).

La includerea în catalog s-a ținut cont de ordinea cronologică (și de gruparea pe centre de producție) – din al treilea sfert al secolului al VI-lea până la începutul secolului I a. Chr. O mențiune aparte ar merita în acest sens amfora de tip Sinope-V (p. 187), pentru care a fost păstrată o datare mai largă: secolele I a. Chr. – I p. Chr. În mod excepțional, a fost inclusă și o amforă romană (inedită), cu ștampila „SES” și datată între 135 și 150 p. Chr.⁵ La prezentarea fiecărui vas s-a ținut cont de descrierea morfologică,⁶ publicațiile anterioare (în cazul pieselor inedite a fost făcută precizarea respectivă), analogii,⁷ date, dimensiuni,⁸ proveniență (contextul descoperirii), starea de conservare, numărul de inventar. Descrierea fiecărui vas este însoțită de desen și fotografie (ambele la scară de 1:10), ca și de desene ale piciorului și buzei la scară de 1:2. Fotografiele ștampilelor sunt redată la scară de 1:1.

Catalogul în sine deja ar putea fi un instrument de lucru indispensabil pentru arheologii interesați într-o primă identificare/tipologizare a materialului în perspectiva întocmirii rapoartelor de săpătură, ca și pentru cei preocupați de publicarea lui ulterioară. Dar valoarea volumul de față, ca și a celor anterioare menționate la n. 2, este sporită de descrierea multor complexe arheologice în care a fost descoperit materialul amforic catalogat. Mai exact, pe ansamblul celor patru colecții muzeale publicate

deja este vorba de 80 de complexe arheologice (morminte, gropi menajere, încăperi, fântâni ș.a.), dintre care 32 descrise pentru prima dată. Pentru 27 dintre complexele publicate anterior au fost făcute precizări asupra materialelor din componența acestora sau asupra datării.

În cazul colecției din Muzeul Pușkin de Stat de Arte Plastice (GMII)⁹ au fost descrise 10 complexe (capitolul 2, p. 43-82), în care – pe lângă amfore – se distinge ceramica pictată și cea cu firnis negru, unele exemplare permițând datări mai exacte. Remarcăm și de această dată calitatea excelentă a fotografiilor și desenelor care ilustrează descrierea. În mod aparte, atragem atenția asupra complexului format de groapa nr. 1 de la Hermonassa, datat între ultimul sfert al secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea (p. 49-52), în care materialul ceramic era însoțit de patru „delfinași” olbieni de bronz. Descoperirea ar putea servi drept un argument indirect important privind valoare monetară a pieselor respective, dar nu putem insista aici asupra acestui aspect.¹⁰

Capitolul I, intitulat „Istoria formării colecției amforice a Muzeului Pușkin de Stat de Arte Plastice” (p. 21-42) depășește sensibil orizontul de interes al arheologilor și amforologilor. Descrierea, însoțită de imagini color și de micromedaliaone relevante ale cercetătorilor care au contribuit la îmbogățirea colecției GMII, interesează în egală măsură pe istorici și pe toți cei pasionați de istorie și cultură.

Pe lângă cele două capitole introductive și catalog, lucrarea mai conține patru anexe care includ bibliografia (anexa 1), numele geografice (anexa 2), numele de persoană (anexa 3), numele magistraților și fabricanților (anexa 4). Nu lipsit de interes este și rezumatul final (p. 216-217), pe baza căruia un cititor mai grăbit își poate face o idee destul de clară asupra ansamblului volumului. Făcând abstracție de tirajul poate prea mic,¹¹ remarcăm în concluzie că avem de a face cu o carte care face multă cinste istoriografiei ruse, ca și domeniului amforologiei în general.

Victor COJOCARU

⁵ Între timp, această amforă – extrem de rară pentru ținuturile nord-pontice – a fost publicată de S.Yu. Monakhov, *Podarok vozhdyy: rimskaya amfora s kleyom Sestiya iz GMII (Gift to the chief: A Roman amphora with the Sestius stamp from the Pushkin SMFA)*, în: *The Lower Volga Archaeological Bulletin*, 19.2 (2020), p. 306-310.

⁶ Pentru a da și un exemplu în acest sens, să ne fie permis a cita aici descrierea, în engleză, de la primul număr din catalog (p. 85): „a roller-shaped rim highlighted by short undercutting; a funnel-shaped high neck; an ovoid body; a sharply-ridged toe with a deep mushroom-shaped hollow. The rim is covered with brown glazed paint; with two stripes on the upper half of the body and the same paint stripe on the lower half of the body; and vertical stripe of paint running down from the rim along the handles to the lower horizontal band”.

⁷ Apreciem cunoașterea excelentă nu doar a literaturii ruse ci și a celei internaționale. Dintre autorii români apar menționați A. Avram, M. Bărbulescu, I. Birzescu, L. Buzoianu, M. Coja, V. Lungu, E. Teleagă.

⁸ H – înălțimea vasului; H₀ – adâncimea acestuia; H₁ – înălțimea părții superioare; H₃ – înălțimea gâtului; D – diametrul corpului; d – diametrul gurii; d₁ – diametrul buzei; V – volum (ultimul calculat doar de opt ori, cu trimiteri la I.B. Brashinskiy, B.N. Grakov și I.B. Zeest).

⁹ Colecția de amfore a muzeului GMII a fost prezentată de către autori și cu prilejul unui articol recent, în: *Vestnik Drevney Istorii*, 80.2 (2020), p. 482-496.

¹⁰ A se vedea studiul nostru din numărul de față al „Arheologiei Moldovei”. Totodată, asupra „delfinașilor” olbieni intenționăm să revenim ulterior printr-un studiu separat.

¹¹ Doar 300 exemplare, dar insuficiența tirajului abia dacă poate fi imputată autorilor, care încearcă să supraviețuiască „supt vremi”. Cu atât mai de apreciat este strădania lui S.Yu. Monakhov de a trimite volumul pe adresa mai multor colegi din afara Rusiei (între care și subsemnatul). De altfel, la prima expediție cărțile nu au putut ajunge la destinatari, fiind reținute și returnate expeditorului de către vama din Liiov/Ucraina (în contextul politizării exacerbate a problemei Crimeii de după 2014).